

Suw meselesi Taliban bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň arasynda urşa sebäp bolarmy?

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025

Suw meselesi Taliban bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň arasynda urşa sebäp bolarmy? SUW MESELESI TALIBAN BILEN ORTA AZIÝA ÝURTLARYNYŇ ARASYNDA URUŞA SEBÄP BOLARMY?

Dünýä boýunça arasynda öňki Sowet Soýuzynyň düzümine giren Orta Aziýa respublikalarynyň halklarynyňam bolan iki milliard adamyň gündelik durmuşy Tibet platosyndan we Hindiguş daglaryndan gözbaş alyp gaýdýan derýalara bagly

Owganystanda elli ýyla golaý wagtdan soň gurlan merkezi häkimiýetiň täzedan ýola goýulmagy ýurduň goňsulary bilen özara problemalarynyň ýarasyny ýene bir gezek gorjady.

Ençeme ýyly gandöküşikli uruşlar bilen geçen we bir bitewi hökümeti bolmadyk Owganystanda şonuň üçin döwlet infrastruktura boýunça-da hiç zat edip bilmedi. Döwlet güýji bilen alnyp barylýan uly maksatnamalaryň ýoklugy we ýurduň kynçylyklar bilen başyna gaý bolmagy Owganystanyň goňsularyny aýratynam suw gorlarynyň paýlanyşygy boýunça has ynamly ädimleri ätmäge iterdi.

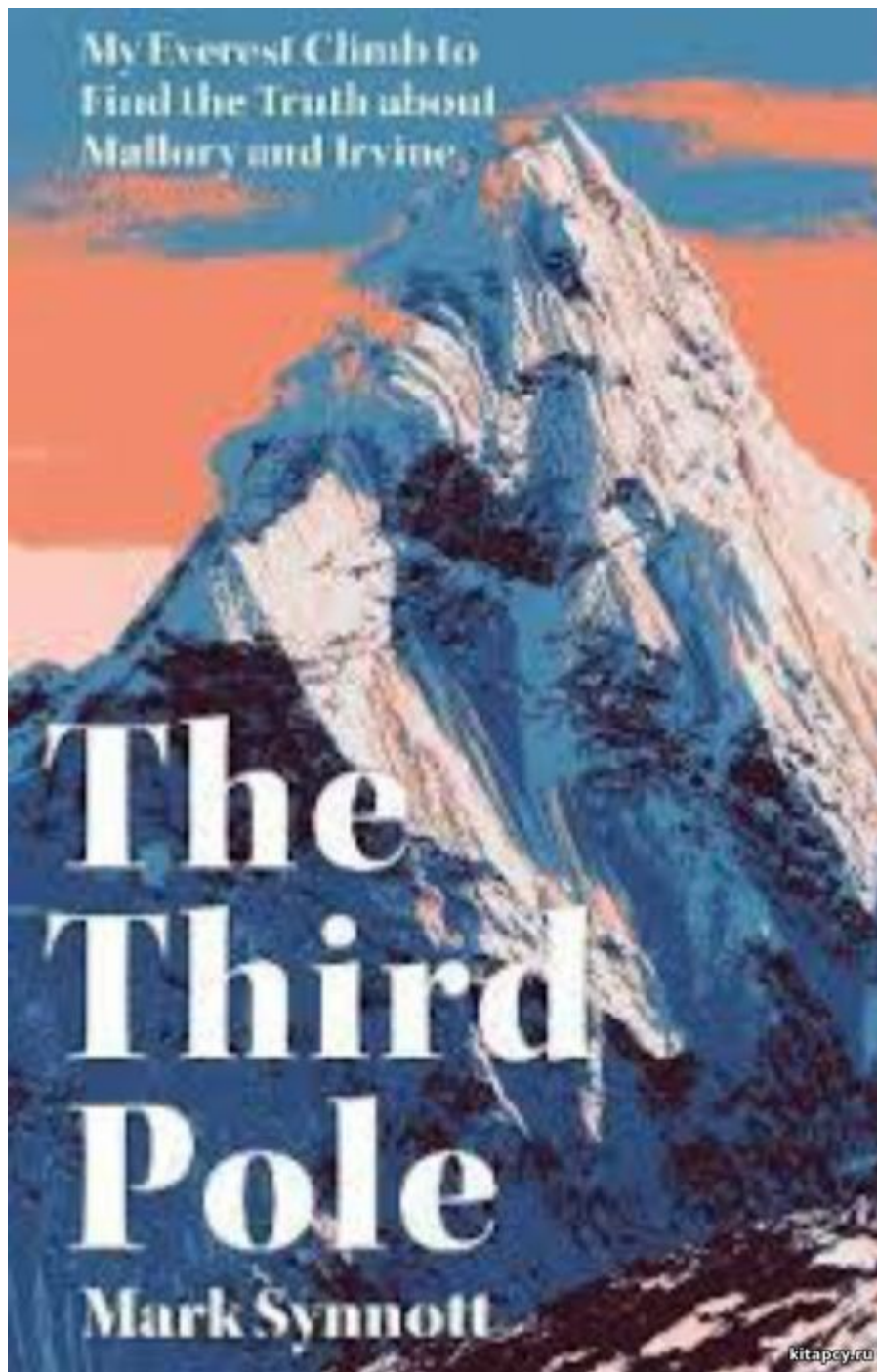
Emma 2021-nji ýylda Talibanyň gaýtadan häkimiýet başyna gelmegi bilen gurlan merkezi hökümet bilen birlikde döwletiň

güýjüne daýanyp alnyp barylýan taslamalaram täzeden ýola goýuldy. Bu taslamalaryň işe başlamagy bilen birlikde Owganystanyň serhetdeş goňsulary bilenem problemlary galňady. Owganystan bilen Eýranyň, Türkmenistanyň, Özbegistanyň, Täjigistanyň arasynda suw meselesi boýunça problemalar döräp başlady.

Awstraliýaly žurnalistka Linn O'donnell ABŞ-nyň «Foreign Policy» žurnalynda taraplaryň arasyndaky suw problemasynyň üstünde durup geçdi.

O'donneliň makalasyny türkmen diline geçirip, Siziň dykgatyňyza ýetirýäris.

Türkmenistanda ýaşaýyş jaýlarynda suw krantlary akanok, çekirtge sürüleri ekinleri gemrip-gutaryp barýar. Gazagystanda Hazar deňzi kak suwuna döndi, bir ýandanam adatdan daşary ýagdaý yglan edilýär. Özbegistanda halkara gul-işçi boýkotynyň soňlanmagy Aral deňziniň guramagyna getiren pagta bolan islegi artdyrýar. Taliban baş gurak Orta Aziýa ýurdy bilen araçägi emele getiren Amyderýadan suw çekmek üçin kanal gazýar. Owganystan bilen Eýran serhetden aňyrky suwy bölüşip bilmän gyzgyn çaknyşyklara girýär. Käbir hünärmenler uzak wagtdan bäri bolmagyna garaşylýan «suw uruşlarynyň» birinji ädimleriniň eýýämden ädilen bolmagynyň mümkinliginden gorkýar. Dünýä boýunça arasynda öňki Sowet Soýuzynyň düzümine giren Orta Aziýa respublikalarynyň halklarynyňam bolan iki milliard adamyň gündelik durmuşy Tibet platosyndan we Hindiguş daglaryndan gözbaş alyp gaýdýan derýalara bagly. Suw gorlarynyň uzak wagtlaap bisarpa tutulyp gelinmegi, geleňsizlik, isripçilik sähralary ýakyp-ýandyryp barýan we birnäçe ýyl bäri dowam edip gelýän gurakçylyk bilen birigensoň, ahyrsoňunda klimat üýtgeşmelerine uçran hökümetleri sarsdyryp taşlady.

Özbekistanyň, Täjigistanyň, Türkmenistanyň prezidentleri awgust aýynda Türkmenistanyň paýtagty Aşgabatda ýyllyk duşuşyklary üçin ýygnak geçirerler we olaryň gün tertibinde suw meselesi bolar. Syýasy güýjüň umuman alanda tebigy baýlyklaryň çykarylyşyna bagly sebitde gitdigiçe has köp isleg bildirilýän bir zat bar: Suw.

Suw boýunça hünärmenleriň biragyздan makullaýan az sanly meselelerinden biri – howpuň ekzistensialdygy we çözüdüň kollektiwleýin bolmagynyň gerekdigi. Gowulyga ýormak isleýänler Gazagystanyň, Gyrgyzystanyň, Täjigistanyň, Türkmenistanyň, Özbekistanyň tagallalary birleşdirip işläp

biljekdiginiň subutnamasy hökmünde Sowet Soýuzynyň dargamagyndan soň otuz ýyldan gowrak wagtyň dowamynda dowam eden gelen parahatçylyga yşarat edýär. Gimalaý deltasy boýunça «Third Pole» maglumatlar platformasynyň baş redaktory Omar Ahmed dagy bolsa, suw meselesindäki howatyrlyklary «diplomatiiki minanyň düşelen meýdany» hasaplaýar.

O.Ahmed Hytaýyň öňbaşçylyk eden ýagdaýynda Şanhaý Hyzmatdaşlygy guramasynyň (ŞHG) iň netijeli çözüde gelip biljegini öňe sürýär. Emma ŞHG-nyň lokomotiw güýji bolan Hytaýyň özüniň suw boýunça problemlary bar we Orta Aziýadaky uly «Guşak we Ýol» infrastruktura maksatnamasy ara atylanda «gök guşak» maksatnamalaryna o diýen üns berenok. O.Ahmediň pikirçe, Hytaýyň «lomaý gazaňdan başga zada işdäsi ýok».

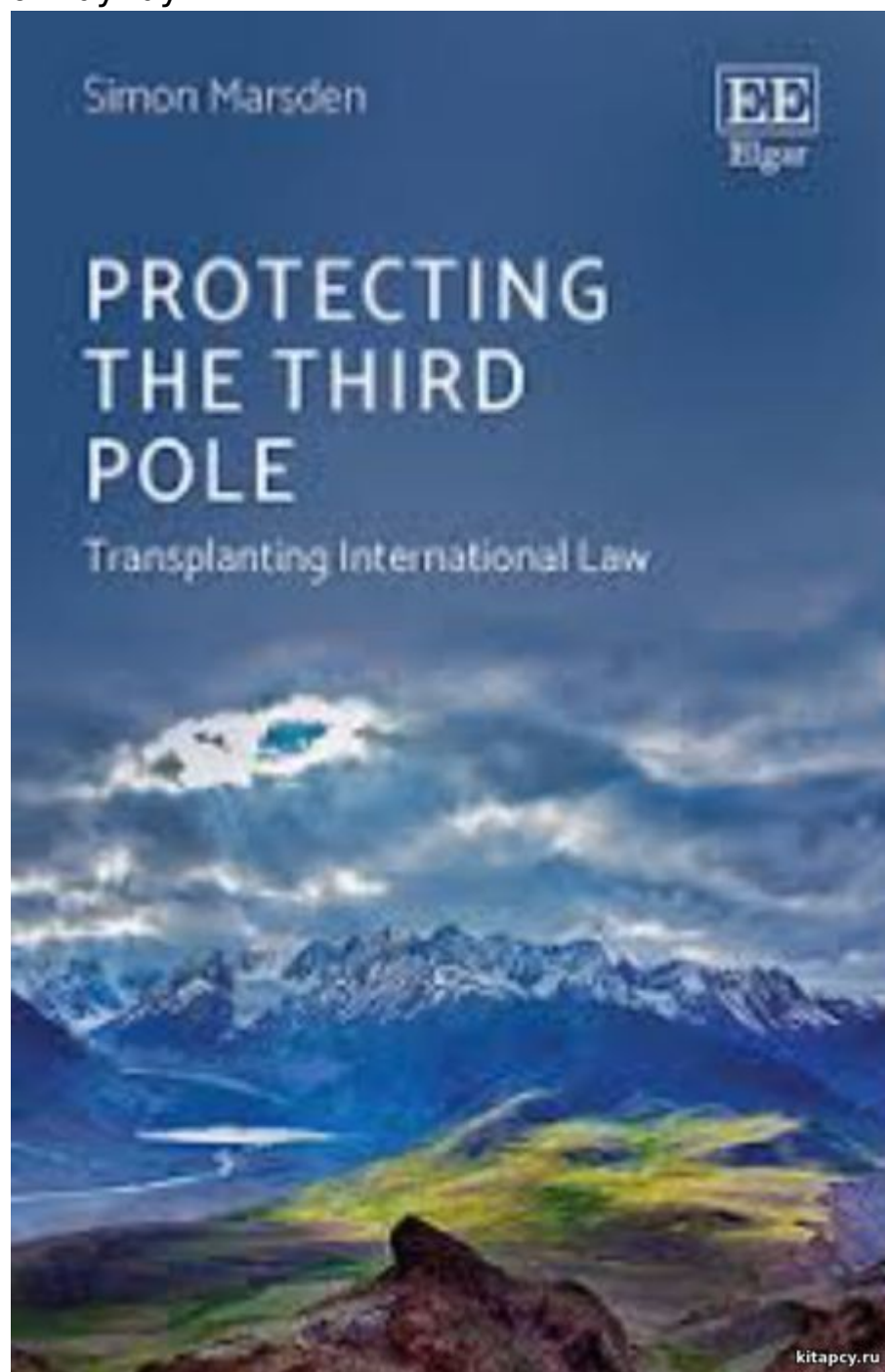
Özbekistanyň paýtagty Daşkentdäki Halkara ykdysadyýet we diplomatiýa uniwersitetiniň dosenti Akram Umarow bir mahallar Özbekistan bilen Gazagystanyň deň-derman peýdalanan we dünýäniň iň uly ýapyk deňzi bolan Aral deňziniň gaýtadan dikeldilme umydynyň ýokdugyny aýdýar: «Aral deňzi öldi, indi ony halas edip bilmeris».

Demirgazykdaky Syrderýadan, günortadaky Amyderýadan gelýän suwlar Arala ýetmänkä, pagta we beýleki ekinler ekilen meýdanlary suwarmak üçin paýlaşylýar. Sebitde hiç bir ýerde suwuň peýdalanyşyny kadalaşdyrýan tehnologiýalar ulanylanok, dolandyryş sistemalarynyň arasynda çäkli koordinasiýa bar, has ownuk derýalar we köller bilen bir hatarda esasy suw ulgamlaryna gönükdirilen oňyn işler ýola goýulmadyk. Umarow «Suwuň ýaramsyzlygy dramatiki we köllerde suw isripçiligi kän. Akyl satýan köp, ýöne iş oňarýan we edilýän iş ýok».

Bu ýagdaýlaryň hiç birem tutuşlygyna täzelik däl, emma sebitdäki suw problemasynyň çuňlaşýandygy täzelik. O.Ahmed Orta Aziýanyň ýaramaz suw hojalygynyň geçmişiniň «Staline baryp direýändigini» aýtdy. «Sowet modernizasiýasy gormonlydy we tradision suw hojalyk formalaryna üns bermediler», munuň ýerine «syýasatyň tebigatyň üstündäki güýjüni» mazamlaýan äpet maksatnamalary saýlap aldylar. Garaşsyzlykdan soň Orta Aziýa respublikalary edil Russiýada bolşy ýaly, tebigy baýlyklaryň gözegçiligini eline alan kleptokratlar tarapyndan basylyp alyndy.

O.Ahmed bularyň ýere «gowy suw hojalygyny dolandyrmak taýdan däl-de, şahsy baýlyk toplamak we syýasy güýç nukdaýnazaryndan garaýandygyny» aýdýar.

Sowet Soýuzy adamyň tebigatyň üstündäki agalygyny görkezmek üçin ösüşe ymtylan ýeke-täk ýurt däl: Bentler XX asyryň ortalarynda ABŞ-da we başga ýerlerde ykdysady öwrülişigiň bir parçasydý. Has ýakyn wagtlarda Hytaýyň ösmäge başlan döwründen bäri onlarça ýylyň dowamynda Tibet platosyndan gözbaş alyp gaýdýan derýalaryň önüni bentläp, özüniň suw howdanlaryna dolduryp goýmagy, häzirkki wagtda tokaýlarynyň selçeňleşme, siltrasiýa, siller, şorlaşma, gurakçylyk ýaly problemalar bilen gidişýän aşakky goňsulary bilen dartgynlylygy hasam artdyrdy.

Umarow «Problemanyň düýp manysyna düşünenimizde, suwuň mundan

beýläk döwletleriň arasyndaky ähli gepleşikleriň baş temasyna öwrülendigine düşüniş bileris» diýýär. Emma arada garaşylmadyk aktýor bar: Taliban.

Taliban eýýämden Owganystandaky suwaryş problemasyňa çözgüt tapmak üçin Amyderýanyň suwlaryny ulanýan bentleriň gurluşygyny alyp barýar.

Orta Aziýaly goňsulary Talibanyň derýa ýanaşyk oturan beýleki goňşy ýurtlara geňeşmezden alyp barýan maksatnamasynyň Amyderýanyň suwunyň deň ýarsyny kemeltjegini bilýär. Taliban Guşdepe kanalyňy çekmek arkaly demirgazykdaky çölüni ekin meýdanlaryna öwürmek isleýär. Emma käbir hünärmenler kanalyň Orta Aziýa ýurtlaryna birgiden problemalary döretjegini gaýgy edýär.

Germaniýanyň Gisen şäheriniň Ýustus fon Libih adyndaky uniwersitetiniň Halkara ösüş we Daşky gurşaw boýunça ylmy-barlaglar merkezinde işleýän asly özbekistanly Isgender Abdyllyýew oýlanyşykly meýilnamalaryň, inženerçilik kadalarynyň doly we dogry berjaý edilmän gurulýan kanaly sebäpli «suwuň zordan ýarysynyň kadaly paýlanyljakdygyny, galan ýarysynyň çöle siňip gitjekdigini» aýdýar we sözüniň üstüne şuny goşýar: «Aladalanmaga zat köp. Bu kanalyň nähili işlediljekdigine ýa-da kadaly paýlanyljakdygyna düşüniş bilemok».

I.Abdyllyýew Talibanyň hemlesiniň Orta Aziýanyň gurak ýurtlaryny ellerindäki suwy halas etmek üçin herekete geçmäge mejbur etjegini aýdýar: «Talibana dur diýmegiň manysy ýok, olar barybir durmaz. Bu ýer olaryň ýeri. Amyderýa Owganystandan gözbaş alyp gaýdýar we Owganystanyň içinden geçýär».

Bu ýagdaý edil häzir biri-birinden çekinşip duran goňsulary haçanam bolsa bir gün hasaplaşmaga mejbur eder. I.Abdyllyýew bu barada şeýle diýýär: «Talibanyň hötdesinden geläýmek aňsat däl, emma beýtmek üçin entek giç hem däl. Bu ýagdaý Orta Aziýa bilen Owganystanyň arasyndaky suw boýunça ylalaşyga gelmegiň diňe başlangyjy».

Linn O'DONNELL.

Çarşenbe, 09.08.2023 ý. Publisistika